

Inhoud

1.	Van de redactie.....	2
2.	5 mei studiereis naar het Museum Bevrijdende Vleugels.....	3
3.	Dokter Gulje.....	4
4.	De Brabantse koffietafel.....	6
5.	Feestcultuur in Oirschot 1946-1994.....	9
6.	Besmettelijke ziekte onder het rundvee.....	13

1. Van de redactie

Een attente lezer van Van Den Herd heeft gereageerd op het artikel van de gravemakers uit het vorige nummer, met name op de woorden de hof en... het kerkhof Hij stelt dat het woord hof inderdaad twee betekenissen heeft.

1. De hof in de betekenis van tuin.
2. Het hof in de betekenis van afgesloten ruimte. Denk aan een hofstede. Het woord kerkhof houdt verband met die laatste betekenis. Vandaar het kerkhof zoals ook het Begijnhof, het Vrijthof, het Hof van Solms en in breder verband het Gerechtshof In België wordt het kerkhof soms nog wel aangeduid met het hof

2. 5 mei studiereis naar het Museum Bevrijdende Vleugels

Op bevrijdingsdag had de evenementencommissie een excursie, een studiereis, georganiseerd naar bovengenoemd museum in Best. Het was mooi weer, de kosten waren laag gehouden en dus verwachtte de evenementencommissie wel veertig tot vijftig inschrijvingen. Jammer dat het er maar zesentwintig waren, waarvan er een op de dag zelf zich nog afmeldde.

De helden onder ons gingen op de fiets; de overigen per auto.

Het museum is groot, groots en geeft veel informatie over de laatste oorlogsjaren en over de operatie Market Garden. Behalve materiaal uit de oorlogsjaren 1944 - 1945 was er ook een commandopost ingericht, een zaal met de mogelijkheid om in een flight simulator je te testen op een mogelijke loopbaan als piloot en een zaal met een dorpsgezicht: Veghel en Best. De zaal met de verschrikkingen van de concentratiekampen bleef mij het meest bij en die zaal wil ik dan ook graag nog eens gaan bezoeken.

Twee gidsen zorgden voor een goede rondleiding. Halverwege de rondleiding was er tijd voor koffie en na afloop is er nog een aantal naar het restaurant bij het Joe Mann theater gegaan om een lekkere trappist of iets anders te drinken.

Degenen die mee zijn geweest hebben een aardige kijk gekregen op een periode die al weer meer dan vijftig jaren achter ons ligt. Het museum wordt druk bezocht door scholieren die overigens veel meer verteld moet worden om te weten hoe het in de laatste oorlogsjaren toging.

De evenementencommissie hoopt een volgende keer op een grotere deelname aan de voorjaarsexcursie en blijft haar best doen om interessante onderwerpen te vinden.

De evenementencommissie.

3. Dokter Gulje

"Den WelEdelen Zeergeleerden Heer Joannes Amandus Guljé", daarover gaat ditmaal mijn verhaal. Ik vervolg de tekst van zijn bidprentje: "in leven Med.-Docter, Broeder der Illustre Lieve Vrouwe Broederschap van 's-Hertogenbosch, geboren te Oirschot den 11 Juni 1818 en aldaar overleden 9 Januari 1892". Zijn bidprentje is uitgegeven door M.A.Schoenmakers te Oirschot.

Dr. Guljé ('Mandes' zei men in Oirschot) was huisarts, maar daarnaast was hij Ambtenaar van de Burgerlijke Stand en verbond dus namens de gemeente bruidsparen in de echt. Dr. Guljé was ongetrouwd en naar ik vernam zou hij homofiel zijn geweest. Hij woonde aan de Markt, waar nu 'de Wildeman' is. 'Mandes' was tevens gemeenteraadslid en als zodanig lag hij dikwijls overhoop met burgemeester H. de Croon, de eerste katholieke burgemeester in Oirschot na de Hervorming. [Van deze burgemeester en zijn vrouw zijn nog mooie geschilderde portretten in het gemeentehuis].

Dr. Guljé is gestorven aan influenza, een ziekte waaraan in die tijd velen overleden. De dokter was een buitenissige persoonlijkheid, had lak aan conventies en was zeer sociaal voelend.

Mijn overgrootvader Cornelius Bax (1815-1894) was een arm boerke en ooit heel erg ziek. Hij schaarde al zijn spaargeld bij elkaar en ging naar 'Mandese'. De dokter zal hem geholpen hebben en daarna spreidde Cornelius al zijn hardverdiende geld op tafel. De dokter zei echter dat hij dit terug moest nemen en schaarde de geldstukken weer bij Cornelius in zijn jaszak. Zó was deze achtenswaardige man.

Nog een paar verhaaltjes uit mijn familiekring: mijn grootmoeder Maria Catharina Bakx-van Beek (1843-1924) had al op jonge leeftijd problemen met haar tanden. Haar boventanden zweerden en dus ging zij naar de dokter. Haar man, meester Bakx, moest de zweren doorsnijden als ze rijp waren. Dat deed hij niet graag, maar als hij het niet deed, werd dr. Guljé erg kwaad. Meester Bakx sneed een beetje en dr. Guljé sneed daarna nog eens extra. De boventanden zijn toen allemaal uitgevallen.

Na zijn dood werd dr. Guljé opgevolgd door dokter Gijsbertus Everdingen (1834-1916). De mensen gingen niet zo graag naar hem; hij was niet zo in tel. Ook mijn oud-oom Jan van Beek (1841-1927) ging nog liever met de erdkar naar Best naar dr. F. Ophoff dan naar dr. Everdingen. Een pulling (een groot kussen) of een 'skon benske' wilde hij niet op de kar hebben, wel los stro.

Hij had in geen dagen gegeten want zijn keel was zó opgezet, dat er niets door kon. Hij had te lang gewacht met naar de dokter te gaan nadat Guljé gestorven was. Guljé was dus erg geliefd.

Na deze gegevens over zijn geneesheerschap iets over zijn taak als ambtenaar van de Burgerlijke Stand. Eerstens behoort men te weten dat dr. Guljé een hartstochtelijk jager was (het voormalig Wintelre's ven en omgeving was zijn eigendom: het 'Mandese', zoals men zei. Daar in de hei jaagde hij al of niet met zijn vrienden) en dat hij een grote tuin had, die reikte tot wat nu over het kanaal is (maar dat er toen nog niet was).

Nu was er een ouder paartje dat gevraagd had of den dokter hen wilde trouwen. Beiden waren de middelbare leeftijd gepasseerd en wilden in stilte trouwen 'zonder bekijks'. Zij vroegen daarom aan de dokter/ambtenaar of zij achterom door de tuin binnen mochten komen. Deze keurde het plan goed en op de afgesproken dag liet hij het paar aan de achterdeur binnen. Na de plechtigheid in huize Guljé werd er wat nagebuurt. Daarna liet Guljé het stel de kamer uit, de lange gang in, waarbij hij zó manoeuvreerde dat zij de voordeur uitmoesten. Met tegenzin voldeed het paar hieraan.

Toen de voordeur openging pakte Guljé zijn dubbelloops jachtgeweer dat achter de deur stond, ging naar buiten en loste daar op de stoep verscheidene schoten in de lucht, zodat veel volk kwam aanlopen. Het stelletje zal wel vlug afgedropen zijn maar kon niet verhelen dat heel Oirschot daarna wist van hun trouwen. Blijkbaar had het paar nooit gehoord van het oude gezegde "Brui-en en lijken, die meugde bekijken".

Misschien een uitvloeisel van zijn geardheid (maar het kan ongetwijfeld ook te maken hebben met zijn arts-zijn) was dat hij dikwijls contact had met een Oirschotse kwee. Moet ik uitleggen wat een kwee is? Een kwee, die in de dierenwereld vaak voorkomt (slakken, bloedzuigers, bepaalde vissen) maar in de mensenwereld zeldzaam is, is een tweeslachtig wezen. Het kan een ander bevruchten maar ook zelf bevrucht worden.

Het heeft zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtsdelen (dualisme, hermafrodit). Zo iemand woonde in Oirschot.

De oude studiemakkers van Guljé kwamen nogal eens bij hem op een wijnfeestje. Zij offerden aan Bachus en als de vrolijkheid en jolijt hun hoogtepunt bereikt hadden, stuurde Guljé zijn trouwe voerman met zijn koets met lage instap naar de kwee om haar/hem naar de geleerde heren te brengen. De kwee liet desgewenst 'alles' wat vreemd was aan haar/hem zien en genoot mee van de geneugten. De dokter had een rijtuig, maar de kwee wellicht ook: een z.g. 'open rijtuig' wel te verstaan. Dat zal gemakkelijk geweest zijn om voor de heren uit te pakken. Het schijnt dat de kwee ermee vereerd was dat zij/hij voor de 'WelEdel Zeergeleerde Heeren' mocht optreden!

Dan kom ik aan een treurig verhaal, een tragisch gebeuren wat zich in 1887 bij Guljé heeft afgespeeld. (Dit heb ik gedeeltelijk uit de boeken van P.N.Panken). In huize Guljé verbleef ook zijn neef, jonker De Boreel. (De jonkheer had een familierelatie met het geslacht De Boreel de Maurignault. Er bestaat m.i. nu nog een keurkorps 'de Huzaren van Boreel', dat op Prinsjesdag de Gouden Koets begeleidt.) De slaapkamer van de jonkheer was boven, het eerste raam langs het pand waar tot voor verscheidene jaren de dames Van der Steen woonden. De jonker heeft zich 's nachts op bed van het leven beroofd. De jonker was 30 jaar en secretaris bij de militiecommissaris graaf Van Rechteren. Jonkheer De Boreel werd in Vught begraven.

Waarom was de jonker levensmoe? Naar verluid viel het niet in goede aarde bij dr. Guljé dat de jonker

kennis had aan een eenvoudig meisje, nl. aan Marie Princée (trouwens een achtenswaardige familie). Maar de tragiek is hiermee niet ten einde! De dokter was erg kwaad en heeft na de zelfmoord het rijpaard van de jonker op de binnenplaats laten doodschieten. In elk geval werd het edele dier geslachtofferd. Een nazaat van De Boreel, nl. Joost R.C.O. van Heivell tot Westerfliet, heeft mij dit verhaal bij een bezoek in februari 2001 bevestigd.

Tenslotte iets uit mijn familiekring: mijn overgrootmoeder Joanna van Beerendonk (1813-1892) is de laatste patiënt geweest die door Guljé werd bijgestaan, alvorens de levenslustige arts stierf.

Op zijn sterven had Guljé zich in die zin voorbereid, dat hij zijn doodskist al jaren had laten maken en op de zolder laten zetten. Op zijn uitdrukkelijke wens waren overal in de planken gaten geboord, 'opdat de wormen en de pieren er beter bij zouden kunnen komen', zo zei de dokter. Zie je dat al vóór je? Als je nu langs 'de Wildeman' wandelt, denk ik dat je er toch iets anders tegenaan kijkt!

Theo van de Loo 2 mei 2001.

4. De Brabantse koffietafel

We bezinnen ons op de oorsprong. In het Brabants uitgedrukt krijgt men het verzuuk om 'te komme smeren'.

Hoe waren de maaltijden in Brabant verdeeld? Dat was zo:

's-morgens om 7 uur dronk men koffie. De pastoor, zo zei men, had vóór de koffie zijn daggeld al verdiend.

De warme maaltijd vond plaats om 12 uur, na het bidden van de "Engel des Heren".

Om vier uur at men weer; die maaltijd heette `lesperen', een woord dat met 'vesper', in verband wordt gebracht.

Tenslotte, 's-avonds na 19.00 uur was er 'de pap'.

De koffietafel valt als extra-ordinaris feestmaal buiten deze dagindeling.

Ook vroeger werd van de normale dagindeling afgeweken als er gasten werden onthaald. Zo'n maaltijd werd "smeren" genoemd. Het woord `koffietafel' is in de oude Brabantse taal niet bekend. Maar al verzocht men dan niet 'op de koffietafel', het verzoek om 'te komme smeren' is al heel oud en kwam in het gastvrije Brabant veel voor.

Men vraagt zich vaak af uit welke gerechten de Brabantse koffietafel moet bestaan om een 'echte' Brabantse koffietafel te wezen. Die vraag is toch wel te beantwoorden: bij het smeren konden allerlei gerechten worden opgediend, afhankelijk van de smaak van de gastvrouw of haar gasten, van de tijd van het jaar waarin men kwam smeren en tenslotte van de reden van het verzuuk. Op een bruiloft zette men meer op tafel dan bij een eenvoudige ontvangst van vrienden.

Bij grote feesten begon men met een borreltje brandewijn met suiker. Men dronk koffie, nooit thee! (Thee was hoogstens medicijn en het `verkwikkende kopje thee' was voor die van boven de rivieren!) Te sterke koffie had men niet graag, te slappe koffie (loerie) was een zonde tegen de gastvrijheid en de goede smaak.

De koffie moest 'bij en bij' gezet zijn (bij en bij, die uitdrukking hoort bij de Brabanders: er zit de afkeer van het al te concrete in en het scheidt de mogelijkheid voor het compromis). Bij het inschenken moest men tevoren de drap-prop in de tuit van de kan netjes in de vuurkorf van den herd deponeren. Men zoette de koffie met suiker, maar ook wel met kandij. Het consumeren van de overgebleven kandijklont uit het kumke als ware het een snuupke werd de gast niet kwalijk genomen. De melk, de romme, kwam op tafel in de rompot. De romme mocht niet 'van de zwarte koe' zijn (met die zwarte koe bedoelde men de moor met water). Als de rompot leeg was dan werd daar de aandacht op gevestigd met de uitroep "de sik stee dreug". Mul (dat is karnemelk) werd bij het smeren niet geserveerd.

Onder 'brood' verstond de Brabander steeds het bruine roggebrood. Wit brood heette mik. Mik werd alleen bij feestelijke gelegenheden op tafel gezet. Bij het smeren mocht het niet ontbreken, tenzij de gasten onverwacht kwamen. Men waardeerde brood veel meer dan mik. "Brood trekt de kar" zei men, evenals "van brood worde groot, van mik worde dik". Behalve brood en mik werd bij feestelijk smeren ook sierbrood aangeboden. Sierbrood was vooral krenten- en rozijnenbrood, maar ook de breuikes en de maanijes (in het hedendaags 'Nederlands': croissants) hoorden daarbij.

Men smeerde de botteram met boter, zonder vrees voor een teveel aan verzadigde vetzuren. Een botteram moest 'dun van leer en dik van smeer' zijn. De boter kwam op tafel in de vorm van een rol, de boterweg, die in een houten boterbak werd opgediend. De boter placht flink gezouten te zijn. Er was echter ook zute boter, die ongezouten was. Behalve met boter werd met name na de slacht met verevet gesmeerd. We noemen dat vet in het Nederlands 'reuzel'.

Het verevet werd in een Keuls potje opgediend. De broden waren groot en meestal rond. Daarom werd een snee brood gehalveerd geserveerd. Serveerde men de snee als geheel, b.v. de sneetjes van het begin van het brood, dan sprak men van een rondummer.

Bij het smeren werden ook wel struiven (pannekoeken) gegeven. Men kende die in allerlei soorten. De ajerstruif is onze omelet. De boegende struif (van boekweitmeel) was zeer geliefd, vooral als spekstruif: De boterstruif was met een overmaat goei bouter bereid. Al naar de tijd van het jaar waren er keerzen- (kersen), bosbeziën- (bosbessen) of appelstruiven. De struiven werden tijdens de maaltijd boven het vuur in den herd gebakken. Een geoefende boerin keerde de struif om door deze op te gooien, maar ook met de struifscheel (een van tenen gevlochten deksel) mocht de struif worden gekeerd. Een 'in de maan gebakken' struif, een struif die te bleek was uitgevallen, kon men niet waarderen.

En dan de vleeserij of het vliswaark. Dat had men het liefst van het verke. De verse worst werd in haar geheel, soms meters lang, gebraden en in een emmer opgerold geserveerd. De gastvrouw liep met die emmer achter de gasten om, die er om beurten één of meer decimeters vanaf knepen... Ook was er steeds de gerookte harde worst, de soosies. In de slachttijd natuurlijk ook zult. Krep of kermenai sierde de meer feestelijke tafels op. Steeds was er koud gekookt, gerookt streipspek (mager spek). De hammerk mocht ook nooit ontbreken: rauwe ham uit de schouw en gekookte ham die in zijn geheel, met schenk en al, werd opgediend.

Kip of kerngin, soms ook koolduiven, werden bij feestelijk smeren niet versmaad, al beweerde men dat je van het eten van koolduiven zwaarmoedig werd. (Wat betreft die zwaarmoedigheid: ik ken zelf geen naarder, meer melancholiek geluid dan het klagend gekoer van Turkse duiven in de vroege ochtend. Mogelijk hangt het daarmee samen! Het zal ook wel te maken hebben met het Duitse bijgeloof: "der Mensch ist was er friszt").

Bij eenvoudiger maaltijden in de slachttijd was de kortigheid erg in trek. Ze bestond of uit kwikes of uit kipkap. Kaaikes bleven over bij het uitsmelten van het vere-vet. Kipkap werd bereid van het binnevlijs van 't verke, wat bestond uit lever, nieren, tong e.d., die in dobbelsteentjes gesneden gebakken werden, het z.g. prutselpoije. Tenslotte eveneens in de slachttijd de balkenbri.

De kookkunst van de gastvrouw werd vooral aan de kwaliteit van de zult en de balkenbri afgemeten. Rundvlees kwam minder voor. Wel was er altijd rookvlees (ten noordoosten van Eindhoven ook krep genoemd), soms ook schijven gekookte rol (rollade).

Viswaark werd zelden opgediend. Er waren al zoveel onthoudingsdagen waarop men alleen vis mocht eten, dat vis bij een feestmaal als inferieur werd beschouwd. Soms hoort men van 'paling in 't groen' en (ter gelegenheid van de kermis) van gerookte pieterman.

Tenslotte de zuutighe. Peperkoek, moskes (muisjes), bruine suiker en stroop waren de meest voorkomende zoetigheden naast de honing. Maar de appelboter (zoete appelmoes) ontbrak nooit.

De siernik werd met rookvlees of kaas gegeten. Kaas mocht pas na het nuttigen van de zoetigheid worden geserveerd. Brood met kaas was alleen acceptabel op onthoudingsdagen of bij begrafenismalen.

Als dessert gaf men wel een pijnappel, een appelbol. Om de gaatjes te vullen was er de saffraanrijstebrij met bruine suiker. (Overigens, in de Bijenkorf hebben ze een stand met allemaal Oudhollandse kruiden zoals saffraan, zoethout en andere dingen, die ik men uit mijn prille jeugd nog wel herinner).

Ge ziet, de keus was groot. Essentieel waren de koffie, brood, mik en siernik, boter en enig vleeswaark en zutighe. Maar binnen dit kader was men volkomen vrij en slechts belemmerd door het jaargetijde. Onze keus nu is veel gematigder dan die van de oude Brabanders. Die konden blijkbaar goed eten en hadden niet zoveel vetvrees als wij.

Hoe feestmalen in Brabant uit de hand konden lopen, blijkt uit een verzoek van de stadhouder van de hoogschout van de Meierij van Den Bosch, Johan van den Heuvel, aan de Aartshertogen op 17 december 1613 de gheefbrulloften te willen verbieden. Deze gheefbrulloften waren feesten die sterk doen denken aan onze instuiven: ieder bracht iets mee in de vorm van drank en gerechten.

Het gaat voor hypermodern door, 'Amerikaans' heet het tegenwoordig, maar u ziet dat er niets nieuws onder de zon is. Van den Heuvel zegt dat die gheefbrulloften leiden tot `utteringhe ende pauperinge' van de ingezetenen. Blijkbaar is de sociale druk zo groot geweest om aan die gheefbrulloften mee te doen, dat minder draagkrachtigen zichzelf in de schulden staken.

In 1804 moest de Eindhovense magistraat ingrijpen in de coffij- en bierkwansels of zogenaemde hoetjes na de begrafenisse die vooral door het alcoholisch voorspel ("schenken van jenever, brandewijn en andere gedistilleerde dranken") en verdere onmatigheid, ergernis gaven.

Om ook de keerzijde te tonen: in 1806 blijkt uit een enquête dat de broodmaaltijd dikwijls bestond uit slecht roggebroomd, dat met een tod werd ingesmeerd met afgewerkte (raap) olie uit de lamp, bestrooid met wat zout.

In 1896 stond volgens Van den Elsen, de stichter van de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond, een boer die hij bezocht uit arremoei in de varkenstrog zemelen, met een weinig meel erdoor voor het kleven, te stampen als brood voor zijn gezin met vijf kinderen.

Ik vertel u dit om te voorkomen dat wij een al te grote nostalgie naar het verleden zouden koesteren!
Die 'goeie ouwe tijd' was voor de meerderheid van de Brabantse mensen ook weer niet zo best!

M. Schreurs-Jansen.

5. Feestcultuur in Oirschot 1946-1994

Gildenfeesten

Toen in de 13de en 14de eeuw de steden versterkt werden met poorten en omwallingen ontstond de behoefte aan een burgerwacht voor de verdediging hiervan. Deze burgerwacht, gevormd uit de broederschappen en ambachtsgilden, kreeg de naam van schuttersgilde als de plaatselijke heer daarvoor toestemming had gegeven. Die officiële toestemming werd verleend door middel van een caert of charter. In het algemeen kan men zeggen dat deze gilden er waren ter ere Gods, ter bescherming van stad/dorp en kerk, en ter opluistering van kerkelijke en wereldlijke feesten. 'Moderne bewapening' in de 15de en 16de eeuw, de beeldenstorm, de reformatie en de Tachtigjarige Oorlog hebben de gilden (en hun kunstvoorwerpen) een zó zware slag toegebracht, dat velen deze dan ook niet hebben overleefd. Na het in Nederland doordringen van de door de Franse Revolutie gepropageerde 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' zijn opnieuw veel gilden ten ondergegaan, omdat deze verboden werden als zijnde in strijd met deze rechten van de mens.

Door een groeiend cultuurbesef en een sterker wordende waardering voor folklore en traditie in de jaren twintig van deze eeuw kon wat nog resteerde van de gilden zich verheugen in een toenemende belangstelling. Met name Mgr. Dr. P.C. de Brouwer heeft zich ingezet om het gildenwezen in Brabant als een wezenlijk stuk volkscultuur voor de ondergang te behouden. Een en ander resulteerde in de oprichting van diverse overkoepelende organisaties zoals 'Het Kwartier van Oirschot' in 1934 en de Noord-Brabantse Federatie van Schuttersgilden' in 1935.

Oirschot heeft nu:

- 3 schuttersgilden: Sancta Barbara, Sint Joris en Sint Sebastiaan;
- een broederschap: Onze Lieve Vrouwe Broederschap/Broederschap van Onser Lieve Vrouwe, thans functionerend als een Gilde;
- een rederijkersgilde: Sint Katrien.

Verdwenen zijn de oude schut van St.-Joris en het Gilde van St. Catharina. Het Gilde Sancta Barbara moet al vóór 1444 bestaan hebben want haar naam komt dan voor in een gerechtelijke acte m.b.t. een erfenis. Een nieuwe caert werd opgesteld in 1491. De caert van het Gilde St. Sebastiaan dateert van 8 augustus 1531 en Onze Lieve Vrouwe Broederschap kreeg in 1463 zijn caert, maar ook deze broederschap bestond al eerder, gezien een vroegere acte over schenkingen aan de broederschap. Het Gilde van St.-Joris uit "den hertganck Straten" (een buurtschap in Oirschot ter onderscheiding van een St.-Jorisgilde dat in de kom bestond) kreeg op 8 juni 1542 een nieuwe caert, nadat de oude oprichtingsakte datum onbekend) door brand verloren was gegaan.

Het rederijkersgilde St.-Katrien is van recenter datum: 1983.

De feesten van de gilden zijn in de caert geregeld, reden waarom ze weinig aan verandering onderhevig zijn. Het betreft meestal een teerdag op de dag van de patroonheilige en op de dag van het koningschieten.

O.L.Vr. Broederschap viert haar feesten op Maria Lichtmis en Maria Hemelvaart. De gildenbroeders namen deel aan de processie, die op beide dagen gehouden werd. Na de processie op 15 augustus vond om de twee jaar het Koningschieten plaats. Nu deze processie niet meer gehouden wordt (in 1962 voor het laatst vermeld), beginnen de leden van de Broederschap hun feestdagen nog steeds met een mis.

Ter gelegenheid van het patroonsfeest van St.-Sebastiaan in 1955 werd een varken geslacht, waarvan de helft bestemd was voor het feest, de andere helft voor de verkoop. In 1981 aten ze op de dag van het koningschieten haantjes, ree en varken.

In de caert van St.-Joris wordt bepaald 'dat een allen jaer opten irsten sondach na des Heylige-Sacramentsdach na auder gewoenten sal scieten die papegaaye tot Straten op die molen.' Deze papegaai bestond uit een blok hout met wat veren, die op een van de wieken geplaatst werd. Straten heeft echter geen molen meer en schiet vanaf 1954 op de wip met de kruisboog, sinds 1922 om de vier jaren. 's Avonds en de volgende dag wordt er geteerd.

Daags voor de teerdag wordt door het bestuur het bier geproefd. Deze gewoonte stamt uit de tijd dat de herbergiers zelf bier brouwden. Alle schutters zijn verplicht aan de maaltijd deel te nemen of een plaatsvervanger te sturen. Wie niet komt moet toch betalen. Wie de vogel afschiet is de nieuwe koning

en hoeft samen met zijn Koningin niet bij te dragen in de kosten van het verteer. Bij zijn afscheid als koning moet hij een dubbele stuiver aan de zilveren vogel hangen of een zilveren schild schenken. Het Rederijkersgilde Sint-Katrien viert haar jaarfeest op 25 november, de feestdag van de H.Catharina van Alexandrië.

Op de dag van het koningschieten worden de gildenbroeders in alle vroegte (vanaf 06.00 uur) door de gildentamboer net zolang uit bed getromd tot men zich laat zien. Dit om te voorkomen dat men achteraf zou kunnen zeggen het vergeten te zijn. Om er zeker van te zijn dat iedereen ervan op de hoogte is dat 't guld' is, wordt bij St.-Sebastiaan nog eens van alle vier de windhoeken van het dorp de trom geroerd. Gezamenlijk gaan de gildenbroeders naar het gildenhuis om te ontbijten (zult, buispek en erwtensoep), waarna de hoofdmans, de keizer en de koning worden 'uitgehaald'. Bij ieder van hen wordt de vendelgroet gebracht en bij Sancta Barbara worden ze bij alle drie onthaald op tenminste één lepel jenever uit een tinnen bord. Hierna trekt men gezamenlijk naar de schutsboom, voorafgegaan door standaardrijder en tamboer. Na het driemaal rondtrekken om de schutsboom wordt erbij St.-Barbara weer jenever gelepeld door de gildenbroeders, de wereldlijke en geestelijke overheden en keizers, koningen en hoofdliden van de genodigde gilden. Deze overheden en genodigden mogen het koningschieten openen door één pijl te schieten. Vervolgens hangt de koning zijn keten of vest met schilden en de Koningsvogel aan de schutsboom en begint de wedstrijd.

Het koningschieten gebeurt met de kruisboog en op de wip. Iedere gildenbroeder die tenminste twee jaar lid is mag meedingen naar het koningschap door twee series van vijf pijlen te schieten. De koning mag drie series van vijf pijlen schieten en de beste twee daarvan tellen. Bij iedere treffer wordt door de tamboers geroffeld.

Wie de wip het grootst aantal keren afschiet mag het koningschap aanvaarden indien hij dit wenst. Hierna wordt hij beëdigd door de hoofdmans, staande op het vaandel. Als de nieuwe koning bekend is gaat de standaardrijder dit zo spoedig mogelijk aan de familie van de nieuwe koning melden, zodat deze de gehele gilde bij hem thuis kan onthalen. Indien iemand zich drie keer achter elkaar Koning schiet mag hij Keizer worden, tenzij het gilde al een Keizer heeft. Hij is dit dan voor het leven.

Sancta Barbara en St.-Sebastiaan schieten koning tijdens de kermis, St.-Sebastiaan in de even jaren op kermisdinsdag, Sancta Barbara in de oneven jaren op kermismaandag. Vanaf 1980 schiet dit laatste gilde in de even jaren op de vogel, een oud gebruik dat dan na ca 40 jaren weer in ere werd hersteld.

De gilden hebben ook een taak bij het opluisteren van feesten. Zo waren ze gezamenlijk aanwezig bij de plechtige consecratie van het hoogaltaar op 6.6.1953 en bij het 40-jarig priesterfeest van Deken de Vries op 29.5.1955 traden ze ook 's avonds op voor de pastorie met vendelen. In 1961 liepen ze mee in de stoet die een neomist naar de kerk begeleidde voor zijn eerste mis en in de optocht ter gelegenheid van het zilveren priesterfeest van Deken Renders in 1963. Ook waren ze aanwezig in de kerkdienst bij de opening van de Torenfeesten op 7.5.1964 en na de opening van de feesten door de burgemeester brachten ze voor het gemeentehuis een gildengroet.

Het zijn niet alleen kerkelijke feesten, die door de gilden met hun aanwezigheid opgeluisterd worden, ook bij wereldlijke feesten als het defilé ter gelegenheid van het afscheid van burgemeester Steger op 28.10.1967 en bij het ambtsjubileum van koningin Juliana in 1973 gaven zij acte de présence. Op het programma van de Muziekfeesten, die fanfare Concordia organiseerde van 11 t/m 14.8.1977, stond een gildenoptocht met vendelen, trommen, standaardruiters en schietwedstrijden.

Het Rederijkersgilde St.-Katrien luistert de nieuwjaarsreceptie op het gemeentehuis op in de traditie van Thomasvaer en Pieternel met een overzicht op rijm van het afgelopen jaar.

In de loop der jaren namen de gilden ook zelf het initiatief om feesten buiten het eigen gilde te organiseren. Op 5.5.1968 werd een Gildenjeugdfestijn gehouden in samenwerking met de Stichting 'Groepscommissie St.-Odulphus' ten bate van het bouwfonds voor de jeugdboerderij. "Reeds lang bestond bij de vier Oirschotse gilden de wens om eens iets te doen, waarmee aan de ene kant een goede zaak voor de jeugd gedaan zou kunnen worden, en waarmee aan de andere kant ook bij de jeugd de belangstelling voor het gildenwezen in het algemeen zou kunnen worden gewekt en verbeterd." In 1979 werd door het Oranjecomité in overleg met het gemeentebestuur uit de vier gilden een comité samengesteld om op Koninginnedag kinderspelen te organiseren en in 1981 werkten de gilden mee aan de organisatie van de kerst-inn.

Naast deze gezamenlijke 'optredens' waren er ook activiteiten van de afzonderlijke gilden. Zo had de Broederschap altijd een speciale taak bij de processies in Oirschot en het brengen van het Mariabeeld naar en van de kapel van de H.Eik begin en eind mei en St.-Joris luisterde op zondag Laetare van 1963 t/m 1969 de huldiging van de neomisten op Bijsterveld op. O.L.Vr.Broederschap organiseert jaarlijks in september een Kunst-, Antiek- en Vlooiemarkt.

Behalve de feesten van de eigen gilden zijn de volgende grote gildenfeesten van de Federatie of de Kring in Oirschot georganiseerd:

- Landjuweel op 12.8.1951 t.g.v. 425-jarig bestaan St.-Sebastiaan. Op 15.8 werden Kinderfeesten gehouden voor de schoolgaande jeugd.
- Op 14 en 15 mei 1960 de Kringgildendag van Het Kwartier van Oirschot, georganiseerd door Sancta Barbara. Hieraan namen 33 aangesloten gilden uit 12 gemeenten met ca 1500 gildenbroeders deel.
- Op 28 januari 1961 het zilveren feest van Het Kwartier van Oirschot.
- 19 en 20 mei 1962 een Kringgildendag van Het Kwartier van Oirschot, georganiseerd door Sancta Barbara.
- In 1963 een Landjuweel, waaraan "meer dan 90 gilden uit alle windstreken, zelfs uit België" deelnamen. Organisatie door O.L.Vr.Broederschap t.g.v. haar 500-jarig bestaan.
- Vrij Gildenfeest op 24.5.1970, georganiseerd door Sancta Barbara (meer dan 50 deelnemende gilden).
- Vrij Gildenfeest t.g.v. het 500-jarig bestaan Sancta Barbara op 5.8.1973.
- Jubileum Gildenfeest op 22.8.1976 van de vier Oirschotse gilden (deelname door ca. 2000 gildenbroeders van 63 gilden, ruim 10.000 bezoekers; nieuw: wedstrijd bazuinblazen).
- Landjuweel 1980 ter gelegenheid van het Jubeljaar. Deelname van bijna 4000 leden van 117 gilden; ca. 50.000 tot 100.000 bezoekers. Mis opgedragen door Mgr. Bluysen, gasten o.a. minister van Trier van Wetenschapsbeleid, de Commissaris der Koningin v.d. Harten, de Prins de Merode, burgemeester Borrie van Eindhoven en onze oud-burgemeesters. De voorzitter van de Stichting Landjuweel noemde het feest "het landjuweel van de broederschap" en "vond het verheugend dat zoiets nog gehouden kon worden in een tijd, die van dag tot dag gewelddadiger wordt."
- Kringdag van Het Kwartier van Oirschot op 28.5.1988 t.g.v. het 525-jarig bestaan van O.L.Vr.Broederschap (een Landjuweel organiseren was niet mogelijk, omdat dit in 1980 in Oirschot gehouden werd). Deelname van 35 gilden.
- Kringdag t.g.v. 450-jarig bestaan St.-Joris op 12.7. 1992. De kosten voor de organisatie van deze Kringdag werden geraamd op enkele tienduizenden gulden. Al dit geld moest met giften bij elkaar gebracht worden.
- Kringgildenfeest Liefdadigheidsfestijn van Sancta Barbara op 13.6.1993. Deelname door 33 gilden met ca.1000 gildenbroeders en zusters (voor de zesentwintigste keer gehouden, waarvan de opbrengst besteed werd aan een goed doel.)

Alle gildenfeesten, zowel Kringdagen als Vrije Gildenfeesten of Landjuwelen hebben een zelfde dagindeling. Het feest begint met een plechtige mis, waarin oude gildengebruiken worden toegepast: het binnentrekken in de kerk van de koningen, keizers en hoofdlieden met vliegend vaandel en slaande trom, het offeren op de gildentrom, het neigen van het vaandel, het roffelen op de trom tijdens de consecratie.

Na afloop van de mis wordt op het kerkplein voor de geestelijke en wereldlijke overheid de vendelgroet gebracht. Daarna wordt erewijn en een koffietafel aangeboden aan de gildenoverheden en genodigden. Intussen maken de deelnemende gilden zich klaar voor de grote optocht door het dorp. Na afloop hiervan volgt de massale opmars en de grote vendelgroet voor 'God, Koningin en Vaderland' door alle vendeliers. Pas daarna is het tijd voor de wedstrijden in het schieten met de kruisboog, de handboog en het geweer, het vendelen, trommen, bazuinblazen en standaardrijden. Op een tentoonstelling zijn gildenattributen van de deelnemende gilden te zien. Zoals gebruikelijk zijn alle wedstrijden en manifestaties gratis toegankelijk. Als de gilde viert is het immers feest voor de hele gemeenschap.

Hoewel het gildenwezen in de oorlog niet helemaal stil lag, waren er ook vlak na de oorlog nog weinig activiteiten naar buiten toe. Het gilde Sancta Barbara was geheel in de versukkeling geraakt en werd weer gereactiveerd in 1951 als gevolg van het succes van het toen gehouden Landjuweel in Oirschot. In de jaren hierna mochten de gilden zich verheugen in een groeiende belangstelling, welke o.a. tot uitdrukking kwam in een groei van het aantal leden. De activiteiten naar buiten namen enorm toe. Enerzijds was dit een gevolg van interne bezinning op moderne sociaal-maatschappelijke aanpassingen. Anderzijds kregen ze meer belangstelling van buitenaf via de in grotere verbanden georganiseerde 'optredens', die steeds aantrekkelijker werden als schouwspel mede door de nieuwe uniformen, waarin verschillende gilden zich gingen presenteren (O.L.Vr.Broederschap in 1962 en St.-Joris in 1973).

Hanneke van den Bogaart-Vugts

Uit: Hoogtijdagen met en zonder lof. Een onderzoek naar de openbare feestcultuur in Oirschot 1946-1994.

Bronnen bij de auteur bekend.

6. Besmettelijke ziekte onder het rundvee

Mond- en klauwzeer, varkenspest, de besmetting, de verspreiding en de maatregelen tegen de ziekte; veel dieren zijn er aan doodgegaan de laatste tijd, niet zo zeer aan de ziekte zelf, maar meer aan de maatregelen. En met berichten daarover via de media zijn wij bijna doodgegooid. Zowat iedere volwassen Nederlander moet ondertussen toch wel op de hoogte zijn van deze ziekten met al hun gevolgen.

Misschien denken sommigen dat zo'n besmetting iets is van de laatste tijd, maar niets is minder waar. Eeuwen lang al zijn er uitbarstingen van besmettelijke ziekten onder het vee geweest en even lang al is de mens er beducht voor geweest en zijn er van hogerhand rigoureuze maatregelen genomen om verspreiding van de ziekte te voorkomen of in te dammen.

Natuurlijk, het aantal dieren dat besmet raakte was eeuwen geleden niet zo groot, maar de gevolgen wel.

Twee of drie eeuwen geleden kon een boer door zo'n ziekte ook zijn hele veestapel verliezen - als je tenminste bij twee, drie of vier koeien van een stapel kon spreken - en dan was de economische terugval voor de eigenaar ook groot. Ja, onze agrarische voorouders waren als de dood voor besmettelijke ziekten en onze vroede vaders evenzo. Immers, zij en de gemeenschap liepen het gevaar veel nieuwe klanten te krijgen voor de "armenkasse".

Als je de Oirschotse resolutieboeken er op naslaat kom je regelmatig meldingen tegen van zo'n uitbraak van een besmettelijke ziekte onder het vee. Het woord mond- en klauwzeer wordt nooit genoemd, maar men schrijft over "de (zeer) besmettelijke ziekte onder het rundvee" of "de pestiale ziekte onder het rundvee"(of hoornvee), soms duidelijk over "veepest". Ik heb zo'n donkerbruin vermoeden dat het in sommige gevallen om mond- en klauwzeer gaat. Ook toen waren de maatregelen zeer ingrijpend.

Natuurlijk, omdat men nog niet zo mobiel was, werd er niet zo veel en in zo'n tempo met vee gesjouwd, dus zal de verspreiding wel een langzamer verloop hebben gehad. En omdat de concentratie van vee nog niet zo groot was, was hij beter in te dammen.

Besmettingshaarden waren vooral, evenals in deze tijd, veemarkten en rustplaatsen voor mens en vee op doortocht. Zo'n twee- en driehonderd jaren geleden waren herbergen de gelegenheden waar het vee en haar drijvers of stouwers konden rusten, hun dorst konden lessen, eten en overnachten. Veel herbergiers hadden daar speciaal stallen voor.

De eerste maatregelen na melding van een besmettelijke ziekte - nog wel op redelijk veilige afstand - betroffen dan ook die herbergen. Zo'n herbergier kreeg meteen het verbod om dieren zonder een bewijs van gezondheid te laten overnachten, te voederen of zelfs te laten drinken, en aan veedrijvers werd het advies gegeven zulke herbergen te mijden als de pest.

Een groot verschil met nu is natuurlijk dat er eeuwen geleden nog geen remedie was tegen zo'n ziekte en er ook niet preventief geruimd werd. En zou dat laatste wel het geval geweest zijn dan zou men nooit dat verzachtende en verhullende woord 'ruimen' gebezigd hebben, maar geschreven hebben over doodsteken, doodschieten of zelfs doodknuppelen.

Waarschijnlijk werden slachtoffers van een besmettelijke veeziekte niet verbrand maar begraven.

Een voorbeeld van een besmettelijke (grasserende) ziekte onder het vee, gehaald uit de Oirschotse resolutieboeken van 1744.

In de Oostenrijkse Nederlanden (België), met name in Vlaanderen, zo meldt de Oirschotse secretaris, heerst de zeer besmettelijke ziekte onder het rundvee. Om uitbreiding van de ziekte naar ons land te voorkomen heeft de regering in Den Haag in november een "placaat" doen verschijnen. Het woord placaat gebruikte men voor een geheel van verordeningen van overheidswege; dus geboden en verboden.

Desondanks blijkt begin januari 1745 de ziekte toch angstig dicht Oirschot genaderd te zijn. Er is besmet vee aangetroffen in de stallen van een herberg op de Coevering in St. Oedenrode en nog dichtbij huis in een herberg op de Baest in Beers. Verscheidene dieren zijn gestorven. Bij het vernemen van de besmetting zo dichtbij slaat de Oirschotse vroede vaders en de boeren de schrik om het hart. Vooral met de gedachte aan de "St. Antonismarcktdagh" die er aan staat te komen en waar waarschijnlijk nogal wat vee en haar producten verhandeld worden. (17 januari St. Antonius abt.) Men is niet alleen bang dat er besmet vee Oirschot binnen gebracht wordt, maar ook dat vilders huiden

van besmet vee ter markt brengen of dat er andere producten van besmette dieren verhandeld worden. Om dit te voorkomen worden er meteen maatregelen genomen en gepubliceerd.

- Er wordt scherpelijk verboden "eenig hoornbeesten" of beesten van buiten Oirschot door deze plaats te drijven of binnen te brengen, zelfs niet op de Antonismarkt, zonder voorzien te zijn van de nodige attestatiën (schriftelijk bewijzen) zowel van de buren als van de magistraten van de plaatsen waar het vee vandaan komt, dat de dieren gezond zijn en dat het van een gezonde stal of wei komt.
- Ook mogen er geen karren of karren geladen met hooi van buiten door Oirschot worden vervoerd, en zeker niet afgeladen worden zonder voorzien te zijn van attestatiën dat het gezond hooi is.
- Vilders en andere "baetzoekende" mensen zullen er voor moeten waken besmette beesten te villen of er huiden af te halen en nog meer om het smeer er uit te halen.
- Niemand, zowel buitendorpsen als inwoners, mag huiden, smeer, of vlees van beesten verkopen, ook niet op de marktdagen, zonder voorzien te zijn van een behoorlijk bewijs dat die producten afkomstig zijn van gezonde runderen.

Zo te merken werd een rund helemaal opgebruikt. Ik vermoed dat smeer gewonnen werd uit het vet van het geslachtte rund. Meestal werd bij die producten van runderen vreemd genoeg ook nog roet genoemd. Voor mij rijst dan de vraag: Zouden misschien de beenderen van een geslacht rund verbrand en de as als kleurstof gebruikt worden bijv. in verf of kalk, zoals wij vroeger witkalk grijs of zwart kleurden met as en houtskool ?

Tegen overtreding van die maatregelen staan natuurlijk boetes en die zijn niet mis voor die tijd. Eigenaars, voerlui of knechten die zich niet aan de bepalingen houden, krijgen een boete opgelegd van f 50,- voor ieder hoornbeest, kar hooi of kar huiden. Bovendien worden de beesten, karren en paarden en hetgeen geladen is in beslag genomen.

Voor alle ingezetenen van Oirschot gelden ook extra beperkende regels. Aan hen wordt 'scherpelijk verboden' om op stallen te komen waar de besmettelijke ziekte heerst en op hun beurt mogen zij niemand van buiten op hun stallen laten die geen afdoend bewijs heeft uit een onbesmet gebied te komen.

Als laatste maatregel moet iedere hondenbezitter zijn hond aan de ketting houden. Men is bang dat een hond besmet vlees of afval van besmette runderen opgraaft en opeet en zo de ziekte verspreidt. Bij overtreding van die laatste drie regels moet een boete betaald worden van f 3,=.

Natuurlijk moet de naleving van die regels gecontroleerd worden. In die tijd had men nog geen mobiele controledienst. Meestal werd in zo'n geval de bevolking zelf als bewakingsdienst ingeschakeld. Ook in dit geval. Daartoe kregen alle captains (hoofden) van de acht haartgangen instructies van de regenten, die zij op hun beurt door moesten geven aan hun rotmeesters van de verschillende buurtschappen. De rotmeesters op hun beurt moesten zorgen dat hun rotgezellen de instructies uitvoerden. Zo werkte dat in die tijd. Instructies: In iedere haartgang of gehucht moeten twee of meer wachten afwisselend wachtlopen. Dag en nacht moeten ze alle heirbanen, grote en kleine wegen bezetten en zodanig patrouilleren dat niets of niemand kan binnenkomen zonder gecontroleerd te worden of ze aan alle voorwaarden voldaan hebben. Let wel: al deze maatregelen zijn genomen in een gebied waar de besmettelijke ziekte nog niet heerst.

Waarschijnlijk is de ziekte toch niet aan Oirschot voorbij gegaan (helemaal duidelijk is dit niet) en de Oirschotse vroede vaderen doen onderzoek naar waar de uitvoering van de maatregelen gefaald heeft. De captains van de haartgangen hebben hun instructies goed doorgegeven, maar de rotmeesters hebben hun taak niet goed uitgevoerd, zodat het schortte aan een goede controle. En dat komt, zo concludeert het Oirschots bestuur, omdat de rotmeesters niet bekwaam zijn. De meeste kunnen lezen noch schrijven en zijn te oud om dat nog te leren. Bovendien zijn ze dikwijls dronken en geven instructies niet goed door enz. Daar moet verandering in komen. Je merkt het: dit is het bekende staartje van het even bekende muisje. In de daar op volgende tijd, vooral in de eerste vijftien jaren, zijn er regelmatig meldingen van besmettelijke ziekten onder het vee in de omliggende dorpen, echter nooit in de zomermaanden. Na zo'n melding wordt meteen weer het placaat van november 1744 uit de la gehaald en gepubliceerd, soms met extra maatregelen aangevuld en aangescherpt. Eigenaardig genoeg blijft het bij de vermelding dat de ziekte nadert of de grenzen van ons dorp bereikt heeft, bijv. tot aan Oisterwijk en zelfs Balsvoort toe, maar nooit is er een bericht dat de besmetting ook daadwerkelijk in Oirschot heerst totdat ....in Januari 1760 duidelijk genoteerd staat

dat op de stal van Jan Mattijssse van Roy in Straten de besmettelijke ziekte onder het rundvee geconstateerd is.

Bovenop de normale maatregelen worden direct extra maatregelen genomen. Zo mag niemand, behalve "de meesters en huisgezinde" op de besmette stallen komen om naar de zieke beesten te komen kijken en de ongelukkige personen waarbij de ziekte is geconstateerd worden gepermitteerd om de huiden te laten stropen, mits zij die vellen direct op hun eigen erf in een "cuyp sullen kalken" en het beest tenminste twee voet onder de grond begraven.

Cl. van Esch- van Hout

informatie: Oirschotse resolutieboeken.